

ANGYAL Ádám

TISZTA KÖZÉLET

Mostanában egyre többet beszélnek az erkölcsök állapotáról. Leginkább a közélet került a közfigyelem homlokterébe. A szerző vizsgálódásaiban arra keres választ, milyen is az a tiszta közélet, amely követhető lenne akár az üzleti vagy a magánéletben.

A fejlett demokráciák működésének egyik jellemzője a tiszta közélet. Anélkül, hogy elmélyednénk ennek fontosságában és hasznosságában, érdemes áttekinteni, hogy mit is lehet érteni a tiszta közélet alatt. Meghatározásában a tiszta közélet a politikai, kormányzati, igazgatási intézmények és személyek olyan magatartása (szokásai, eljárásai), melyek egyaránt megfelelnek a jogi követelményeknek és az erkölcsi normáknak¹.

Összeállításunk nemcsak elméleti megközelítésű. Igyekszünk bemutatni néhányat azokból a visszásságokból, amelyek okán nem lehet a hazai közéletet hófehérnek tekinteni.

Ebben a tanulmányban többnyire a közelmúltból vett példákat sorolunk fel mondanivalónk alátámasztására. Ezeket kisebb betűvel szedtük jelezvén, hogy illusztratív szerepük van. Ilyenek a közpénzek pazarlása, közéleti szereplők meggazdagodása és/vagy letartóztatása, megválaszolatlan kérdések a sajtóban, a hatalom előnyeinek privilegizálása, idegborzoló közbotrányok, eredménytelen parlamenti vizsgálódások, hazugságon kapott közszereplők, pályázat nélküli középület- és autópálya-építés, osztogatott és továbbadott ingatlanok, privatizációs visszaélések, pénzintézeti csődbotrányok – mindezek a közélet tisztaságán ejtett foltok.

A tanulmány végén arra is utalni fogunk, hogy milyen lehetőségeket látunk a közéleti tisztaság javítására.

Brit példa a tiszta közeletről

A közélet tisztasága a demokráciák jelentős problémája. Az erkölcsi követelmények szigorúságáról közismert Nagy-Britanniában a közéleti tisztaságot elsősorban az átláthatósággal, azaz az események minden érintett számára való követhetőségével azonosítják. Szívesen idézik a Cardosonak tulajdonított mondást, mely szerint a „napfény a legjobb fertőtlenítő”, azaz a világosság, láthatóság a leghatékonyabb módszer a közélet fertőzései ellen.²

1995-ben Nagy-Britannia miniszterelnöke egy előterjesztést nyújtott be a parlamentnek. Az összeállítást a Közéleti Normák Bizottsága készítette (mert ott ilyen is van). A közel száz oldalas jelentés magatartási, etikai normákat fogalmazott meg a közéleti szereplők számára. A jelentés nyomán később kidolgozták a miniszterelnök és a miniszterek magatartására vonatkozó elvárásokat. Ezek olyan erővel bírnak, hogy az érintetteket el lehet mozdítani állásukból, ha a leírtakat megszegik.

A jelentés – többek közt – megfogalmazza a közéleti szereplőkre vonatkozó alapelveket (The Seven Principles of Public Life). Ezek a következők³:

1. **Önzetlenség:** Köztiszttséget betöltők döntéseiket kizárólag a közérdek alapján hozhatják. Sem maguk, sem családjuk, sem barátaik (*kapcsolataik*) pénzügyi vagy egyéb anyagi előnyeiket nem szolgálhatják.

2. **Tisztesség** (*sérthetetlenség*): Köztiszttséget betöltők semmilyen kívülálló személy vagy szervezet pénzügyi vagy egyéb kötelezettségei (*befolyása*) alá nem kerülhetnek, akik hivatali kötelességük teljesítésében befolyásolhatják őket.
3. **Objektivitás**: Köztiszttséget betöltők közpénzek felhasználása, így nyilvános megbízások kiírásakor, szerződések elbírálásakor vagy egyének díjazásának és javadalmazásának ajánlásakor, a kiválasztás során az érdemek (*teljesítmények*) alapján kell, hogy eljárjanak.
4. **Felelősség**: Köztiszttséget betöltők felelősek döntéseikért és tetteikért a nyilvánosság előtt és bármilyen alapossággal is vizsgálják őket, ennek alá kell, hogy rendeljék magukat és hivatalukat (*beosztásukat*).
5. **Nyitottság** (*átláthatóság*): Köztiszttséget betöltőknek döntéseiket és cselekedeteiket illetően a lehető legnagyobb mértékben nyitottaknak kell lenniük. Meg kell indokolniuk döntéseiket, és információkat csak akkor tarthatnak vissza, ha a szélesebb közérdek ezt igényli.
6. **Becsületesség**: Köztiszttséget betöltő személy köteles nyilatkozni minden olyan magánérdekéről, amely kapcsolatban áll szolgálati kötelmeivel, és lépéseket kell tennie azért, hogy feloldja a keletkező ütközéseket úgy, hogy a közérdeket védjék.
7. **Személyes szerepvállalás** (*vezetés*): Köztiszttséget betöltőknek kezdeményezniük és támogatniuk kell ezen elvek érvényesülését személyes szerepvállalással és példamutatásukkal.⁴

A közéleti tisztaság értékelése

A közélet általános megítélése rendkívül sokféle lehet. Mindenekelőtt ide tartozik a társadalom teljesítő képessége, teljesítményeinek értékelése. Közismert az a vélekedés, hogy eredményes, fejlődő társadalom önmagában legitimálja azokat a módszereket, amellyel a sikereket elérték. Ez a felfogás „a cél (pontosabban: az eredmények) szentesíti az eszközt” morálfilozófiailag erősen vitatható álláspontjára épül.

A kormányzati gyakorlatban a közéleti tisztaságot fészegető kérdésekre gyakran nincs kielégítő válasz. A propaganda ugyanakkor felsorolja az eredményeket, sikerekről számol be, és ezzel mintegy azt sugallja, hogy „módszereink nem lehetnek kérdésesek, hiszen sikerre vezettek”. Erkölcstelen, sőt hazug sikerpropagandával vádolta ellenzéke a rendszerváltás óta valamennyi kormányt.

Elemzésünkben nem a társadalom mérhető teljesítményeiből, mint pl. stabilizáció, demokrácia, konszolidáció, jóléti eredmények,⁵ gazdasági mutatók stb. indulunk ki. Ez a megközelítés alapot adna arra, hogy az eredmények tükrében tüntessük fel morálisnak a társadalmat. Emlékeztetni kell arra, hogy a diktatórikus rezsimek is lehetnek igen sok tekintetben eredményesek.⁶ A diktatúrák ugyanakkor eleve immorális intézmények (legalábbis nézeteink szerint).

A mi vizsgálódásaink csak azokra az összefüggésekre terjednek ki, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a közéleti tisztasághoz. Ugyanakkor természetesen elismerjük, hogy a közélet tisztasága a társadalom egészének működésébe ágyazódó probléma, így leszűkített elemzésünk kiegészíthető minden olyan szemponttal, amely a közéletiségre befolyással lehet. A közéleti tisztaságnak vannak az általunk feldolgozott jellemzőkön kívüli megnyilvánulásai is. A társadalomelemzők alapfeltételnek szokták tekinteni az emberi szabadságjogok érvényesülését, amelynek hiányában nem lehet tiszta közletről beszélni. Ezek sorában elsősorban a szólás- és véleményszabadságot, az egyenlőséget és más demokratikus alapintézményeket szokták említeni. Vannak olyan mérési, elemzési rendszerek, amelyek az emberi léttel összefüggő nemzetközi normák érvényesülését vizsgálják.⁷ Mindezek természetesen szoros kapcsolatban állnak a közéleti tisztasággal is.

A közélet tisztaságával kapcsolatos problémák, elvárások, megállapítások igen régről ismertek. A liberális eszmék egyik alapvető okirata, a Magna Charta Libertum 1215-ben kelt, és korlátozta az önkényuralmat. Ebben a király elfogadta, hogy cselekedeteit egy tanács ellenőrizze (ebből az intézményből nőtt ki a parlament). Ma ezt, mint a demokratikus közélet legfőbb megnyilvánulását tartjuk számon. A Magna Charta egyébként azért született, mert a világi, egyházi hűbéresek és a városi polgárok követelték jogaikat, mivel nem látták át a királyi (elsősorban pénzügyi) manipulációkat, csak az adósanyargatást érzékelték. Az okirat mint ilyen a hatalom átláthatóságára való törekvés egyik kifejezése. Egyházi tapasztalatok is igen régiek a közéleti tisztaság igényéről. Luther 1517-ben kihirdetett tételei és más későbbi írásai közt megtaláljuk a reformáció sok olyan gondolatát, amelyek ma a protestáns etika alapjait alkotják. (Pl. a gazdagok felelőssége a szegényebbek sorsa iránt, de ide sorolhatjuk a közösségek azon jogait, hogy eljáróikat maguk válasszák, és őket elszámoltathassák. Ez a közéleti tisztaságra vonatkozó olyan eszme, ami mind a mai napig érvényes.)

Azokban a társadalmakban – így például egyes távol-keleti népeknél (Kína, Japán) – ahol a felsőbbtség tekintélye, hatalma történelmileg és ma is elvitathatatlan része a kultúrának többnyire igen erős kollektív érzelmek és szerepek alakultak ki. Az európai kultúrezsmékben az egyéni jogokat tekintik alapvetőnek és emberinek, a távol-keletiekben a csoportok szerepe a meghatározóbb, az egyén a csoport alárendeltje. Ugyanakkor a csoport minden tagja egymást azonos jogokkal ellenőrzi, azaz cselekedeteit követi, szabályozza és értékeli. A mi felfogásunk szerint ez nem más, mint a közéleti szerep tisztaságának garantálása. Önmagában tehát az a nézet, hogy az individuális emberi jogok a tiszta közélet alappillérei, más hagyományok és kultúrák közt másképp értelmezhető.⁸ Hasonlóképp a mienktől jelentősen eltérőek az iszlám közösségek monarchiákat és diktatúrákat elfogadó nézetei a közéleti szerepekről. Éppen ezért mindazok a mércék, amelyeket a közélet tisztaságával szemben támasztunk többnyire csak az euro-atlanti országokban állják meg a helyüket.

A közélet tisztaságával hozzák szoros kapcsolatba a Transparency International nemzetközi szervezete által évente kiadott korrupciós mutatószámokat is. Ez most már több mint kilencven országban, jól kiforrott módszerekkel igyekszik megállapítani egy megvesztegetési mutatót (osztályzatot). Ennek rangsora és az egyes országok rangsorban elfoglalt helyének változása alapján, végső soron a tágan értelmezett közélet tisztaságáról lehet véleményt alkotni.

Magyarország az elmúlt öt évben a korrupciós indexek alapján a harmincadik körüli helyezést foglalja el. Figyelembe véve, hogy ez idő alatt a megfigyelt és elemzett országok száma közel kétszeresére nőtt, a magyar helyezés relatíve egyre jobbnak tűnik. Figyelemre méltó, hogy a legjobb helyeket évek óta a skandináv országok kapják. Laza korreláció figyelhető meg az országok általános fejlettségi mutatói és a korrupciós indexek között.

A közélet állapotát, annak megítélését öt alapvető tényező mentén vizsgáljuk. Ezek egyben azt is mutatják, hogy általában milyen szempontok szerint szokták megítélni egy társadalom, ország, rezsim, de akár kisebb kollektíva, pl. párt vagy intézmény közéletét.

A közélet állapotát befolyásoló tényezők a következők:

- A racionalitás, a jogszerűség és az erkölcsösség összhangja.
- Átláthatóság, nyilvánosság képesség.

- Tisztesség, fair play.
- Felelősségvállalás.
- Intézményesülés.

Vizsgáljuk meg ezeket a szempontokat részletesebben.

Az erkölcs, a törvény és az ésszerűség

Az első szempont a *racionalitás* (hatékonyság), a *jogszerűség és az etikus viselkedés* összhangja. A közélettel foglalkozók hajlamosak arra, hogy a jogszerűen működő rendszereket tisztának (erkölcsösnek) tekintsék. Ebből az is következik, hogy a közélet tisztaságát döntően jogalkotási és jogalkalmazási kihívásnak tekintik. A közvélekedésben azonban a racionalitás és az erkölcsösség is meghatározó.

Hiába tekinthető pl. jogilag támadhatatlannak a közpénzek nyílt pályázatok nélküli elköltése, mert van rá törvényes (kis)kapu. Ez lehet akár racionális is (bár ez is kétséges), de mindenképp etikátlan. Hasonló módon hiába jogszerű egy tűzijáték megszervezése sokszáz milliós költségkerettel, az valószínű irracionálisan pazarló a közvélekedés szerint. Hiába jelentette ki a Tocsik-féle szerződésről az akkori felelős politika, hogy „szokatlan, ámde jogszerű”, a közvélekedésben a rendkívül magas sikerdíj elérése súlyos erkölcsi aggályokat vetett fel.

A közéleti szereplőknek nemcsak arra kell választ adniuk, hogy jogkövetőek-e, hanem a racionalitás és az erkölcs normáinak is alá kell, hogy vessék magukat.

Antall Józsefnek többször szemére vetették, hogy veje lett a külügyminiszter. A Horn-kormányt ellenzéke gúnyosan úgy nevezte, hogy a „volt pártközpont külügyi osztályának baráti köre” – utalva ezzel a barátság tekintett kapcsolati hálóra. Nem lehetett volna olyan helyzet, hogy egy miniszterelnöki családtag vállalkozása egy döntően állami tulajdonú nagyvállalat másokat kiszorító beszállítója lehessen. A közvélemény nem hiszi, hogy a papa, függetlenül fia helyzetétől képes lett volna a másokat kiszorító magatartásra. A pártelnök-miniszter menyé nem lehet igazgatósági-tag jelölt egy állami cégnél. A miniszter nem támogathatja erkölcsileg sem az állami vagyon megvásárlásában, és nem tüntetheti ki saját testvérét, még akkor sem, ha éppenséggel meg is érdemelne.

A morális mérce szerint sem a közszolgálati szereplők, sem családi és baráti körük nem húzhat hasznot a pozícióból. Ezt úgy lehet kizárni, ha a közszereplők és köreik nem is lépnek semmiféle üzleti kapcsolatba állami érdekeltségű cégekkel vagy forrá-

sokkal. A közszereplők és kapcsolataik nem engedhetnek meg sok mindent maguknak, amit az üzleti élet más szereplői megtehetnek.⁹

Érdemes szólni a racionalitásról, ami a közélet tisztasága tekintetében döntően takarékoságot jelent. A közpénzek takarékos felhasználását szolgáló intézmények, mint pl. a költségvetések, a közbeszerzési eljárások, a pályázatok megkísérlik a takarékoságot is szolgálni. A tapasztalatok szerint azonban sok a kiskapu, a kibúvó, amelyek lehetővé teszik a pazarlást. Ilyenek pl. a pályázatok kiírásában rejlő céltzatosságok, az elbírálási folyamatok részrehajlósága, a költségvetési korlátok puhasága stb. Ezek háttérében többnyire nyílt vagy rejtett korrupció húzódik meg.

Az irracionális lépések okaként előfordulhat azonban politikai akarnokság is. Az önkormányzatoktól az Antall- és a Horn-kormány idején törvénytelenül megtagadott járandóságokra nincs reális indok. A személyes kárpótlások (beleértve a kárpótlási jegyek beváltathatóságát) elhúzódsága a labilis politikai szándékot tükrözik (amelyik pénzhányba burkolja magát). A légett Budapesti Sportcsarnok rekonstrukciója ezért is fog sokszor többre kerülni (remélhetőleg színvonalasabb is lesz), mint az orosz államadósság fedezte szerényebb változat.

A korrupció elleni jogi fellépés azért nehézkes, mert maga a tevékenység jogkerülő. Ha egy közbeszerzési pályázat nem úgy korrump, hogy a nyertestől az elbíráló valamilyen közvetlen ellenszolgáltatást kap, akkor a megvesztegetés aligha bizonyítható. A gyakorlatban azonban – bár a visszafizetés sem ritka – ezen kívül is van számtalan megvesztegetésnek is beillő megoldás. A legszemtelenebb pl. az, ha a pályázatban eleve olyan szolgáltatásokat, árucikkeket kapcsolnak a kiíráshoz (pl. személyautókat, tanulmányutakat stb.), amelyeknek semmi közük a megvalósítandó célhoz, de a kiíró így hozzájuthat ezekhez. Éppen ezen okok miatt a közbeszerzési és más, közpénzekkel foglalkozó eljárásokban nem elegendő a jogszerűséget és a formalitásokat elemezni.¹⁰ Jelenleg a Közbeszerzési Tanácsnak igen korlátozott a lehetősége annak eldöntésében, hogy három (összebeszélő, másokat kiszorító) pályázó közül megítélje, melyik ajánlata számít hamisnak.

A korrupciós ügyek jelentős része a verseny korlátozásának (vagyis mások kiszorításának) terméke. A kezelési módszer éppen ezért ki kell, hogy terjedjen a verseny tisztaságának, nyíltságának értékelésére. A titkolt vagy korlátozott versengés mögött nagy valószínűséggel megvesztegetés húzódik. Az igazságszolgá-

tatás nem tudja a „bizonyítékok hiányát” a korrupciós ügyekben kezelni. A közvélekedés azonban a hatalomban lévők jelentős gazdagodását akkor is korrupciós ügynek tekinti, ha nincsenek jogilag elfogadható bizonyítékok a vagyon tisztességtelen eredetére.

A korrupció a magyar társadalomban a közvélekedés szerint a legjobban elterjedt, meghonosodott erkölcsstelen jelenség. A legnagyobb visszhangot nem az üzleti életben elharapózott vesztegetések kapják – noha ez is immorális. A közvélemény a politika és a gazdaság korrupcióval megágyazott összefonódását tartja a legveszedelmesebbnek. Ennek egyes jelenségei szinte „intézményszerűek”.

A politikai és gazdasági korrupció összefonódásának három területét említjük. Az első a privatizáció több szakasza, amikor a politikai érdekem „jutalma” a privatizációs tortából való nagy és olcsó szelet kihalása volt. A második az állami finanszírozású megrendelések pályázaton kívüli vagy álpályázatokon való odaítélése, amelyre az elmúlt évtizedben minden évben volt példa. Ezekben fedőszervként gyakran állami forrásokat kezelő intézmények, alapok, és cégek játszottak szerepet (TB, MFB, kulturális- és munkaügyi alapok, állami tulajdonú vállalatok). Ide sorolhatók végül a politikai elit tagjainak érdekeltségi körébe tartozó vállalkozások (néha önkormányzatok) racionalitással és esélyegyenlőséggel nem vádolható, indokolhatatlan előnyszerzései.

Átláthatóság

A közéleti tisztaság második fontos eleme az *átláthatóság*, a nyilvánosság (képeség) és a közérdeket érintő eseményekhez kötődő *tájékoztatás* korrektsége. A közéleti eseményeknek, különösen, ha azoknak pénzügyi vagy személyi vonzatai vannak, mindenki számára követhetőnek kell lenni.

A 4–500 milliárd forintot elérő állami bankkonszolidációs kötvények kibocsátása (és ezzel befagyott hitelek leírása), és kiosztása a közvélemény elől rejtve történt. Ma is csak a kerengő szóbeszéd emlegeti, hogy melyik újjgazdag nagyiparos vagyona háttérében lapul visszafizetetlen, „konszolidált” hitel. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium által az utóbbi három évben kezelt források felhasználásának átláthatatlanságai (a titkosan megvalósított, közvetett átutalások) vezettek a feljelentések, letartóztatások sorozataihoz. Azok a döntések, amelyek során a stratégiaileg jelentős vállalatok körét, ezzel privatizációjuk kereteit meghatározták mindig a színpalak mögött zajlottak. A közvélekedés szerint ez a táncjáték

adott lehetőséget arra, hogy a döntéshozók saját érdekeik szerint, formailag legitim módon zárolják vagy átadják egyes állami vagytonokat az arra „érdemeseknek”.

Utólag többnyire megállapíthatatlan, hogy hány milliárd folyt el olyan ügyekre, melyeknek sok köze nem lehetett az egyes közintézmények szigorúan értelmezett céljaihoz. A vizsgálatok ez esetben is csak a jogsértéseket fedik fel, a „szabályos” pazarlást aligha.

A nyilvánosság önmagában is a közvéleményt borzoló, piszkos esemény gátja szokott lenni. Ha ugyanis a közszereplőknek komolyan szembe kell nézniük azal az eséllyel, hogy tetteiket a nyilvánosság megismeri, akkor a legelvetemültebbek kivételével ez egyben féket is jelent. A szélsőségektől eltekintve a nyilvánosság részben visszatartó erő, részben visszajelzés arról, hogy miképp vélekednek az emberek valamely közügyről (nem említve a nyilvánosság közhangulatot befolyásoló szerepét).

A sajtószabadság a liberális eszmék sarokpontja, ezért a konzervatív erők mindig is támadták. Másoldalról a sajtó elmúlt évtizedét vizsgálva alaptalan megbélyegzések, gyanúsítások sorát tapasztalhatjuk. A botránykeltésnek szinte minden vezető politikus áldozatul esett (Antall-család, Boros-vállalkozások, Horn-villa, Orbán-bánya stb.) Vannak azonban olyan megnyilvánulások is, amelyek a nyilvánosságot alapvetően propaganda és nem tájékoztatási eszköznek tekintik. Egy kormánypárti vezető pl. a parlamenti munkát zajos és felszíni vitának nevezte, szemben a „polgárok gondoljaival”. Ez a beállítás a gondos kormány és az okvetetlenkedő ellenzék képzetét sugallja, amit a miniszterelnök is megerősített, amikor a „jól elvagyunk ellenzék nélkül is” aranyköpés elhagyta a száját.

Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni azt a sikerpropagandát, amit a hazai kormányok az utóbbi évtizedben magukról folytatnak. A problémák kicsinyítése, az eredmények felnagyítása, a rosszul elsült dolgok győzelemként való beállítása arra alkalmas, hogy a közvéleményt megtévevessze.

A sikerpropaganda egy ismert példája volt a hazai energetikai szektor termelő egységeinek gyors és jelentős bevételt biztosító eladása. Mint utólag kiderült, az ár mellett az egyéb értékesítési feltételek nem voltak kedvezőek (garantálták a nyereség szintjét). Hasonlóképp sikernek állították be a Budapest Bank privatizációját, amelyről kiderült, hogy a bevételek egyenlők a nem sokkal korábban, a banknak juttatott állami támogatás mértékével. A Lehel-gyár diadallal meghirdetett eladása kapcsán később kiderült, hogy az állam által magára vállalt környezeti károk elhárítása

többe került, mint a privatizációs bevétel. Az utóbbi időben sikeresnek hirdették a magyar termőföldek külföldiek részére történő elidegenítéséről szóló EU-csatlakozási megállapodást. A kiinduló politikai törekvés tarthatatlan volt (eladási tilalom), el kellett fogadni valamilyen korlátozott eladhatóságot. Adott esetben akár jó kompromisszumról is beszélhetnénk. Ezt azonban sikerként, büszkén emlegetni csalárd fogás.

Ha a közvélemény azzal találkozik, hogy ilyen „sikerrel” hülyítik, akkor nem a bizalma nő a közszereplők iránt, hanem a bizalmatlansága. A nyilvánosság a közmegítélés igen jó befolyásolója, de a közélet tisztítására aligha használhatók a minden csapból folyó félrevezetések.

A tájékoztatás hangneme, valóság tartalmának torzítása is alkalmas a közélet szennyezésére.

Újságírókat vontak perbe közérdekűnek tekintett „titkos” adatok nyilvánosságra hozataláért (Kriminális szerkesztője, VIP hitel lista megjelentetői). Nemkívánatosnak tekintettek egy országos napilapot egy pártkongresszuson. Pártvezérek egyes rádió és TV adókat és adásokat elfogultnak minősítettek. Nem ritka a közérdekű információk jogellenes eltitkolása. A korábbi kormányok üléseiről nem derült ki, hogy a döntések milyen alapon (szavazással vagy más módon) születtek. Az egyes kormánytagok menesztésének indokai gyakran nem voltak őszinték. A jelenlegi kormány üléseiről (állítólag) nem készül sem emlékeztető, sem feljegyzés, bár az adatvédelmi biztos ezt javasolta. Az összefoglalókat viszont öt évre titkosították. Ha az aktuális és korábbi miniszterelnökök vagy miniszterek találkozója után az egyik fél arról beszél, hogy mit rontott el a másik, amit neki kell javítani, akkor valódit állít, de nem az igazat mondja.

A nyilvánosság (képeség) fontos eleme a *hozzáférhetőség*. Vonatkozik az adatok, információk közzétételére, elérhetőségére, de ide kell érteni a közszereplők személyes elérhetőségét. A nyilvánosságra szánt adatok, iratok terjedelme, tartalma korlátozott, a titkosítási rendeletek és belső szabályok szövevénye kiismerhetetlen.

Az olajügyek néven elhíresült kiemelkedő méretű adócsalási bűntetteket vizsgáló nyomozás egyik következménye, hogy a nyomozati anyagokat sok évtizedre titkosították. Hasonló sorsra jutott egyes rendőrségi vezetőkkal kapcsolatos vizsgálat dokumentációja is. A titkosításoknak hivatali indoklása sem volt, ami további sejtéseket valószínűsített. A közvélekedés szerint ezekre azért került sor, mert jelentős és aktív közéleti személyekre nézve elmarasztaló adatokat tartalmaztak. Természetesen a gyanú a cselekmények idején hivatalban lévő személyekre terelődött.

A sajtó gyakran előre gyártott (írt) tájékoztatót kap és nem a kérdéseire igényelt választ. Ahol a fogadóórákra sorszámot kell kérni, a nyilvános meghallgatásokon a beépített kérdezők kiszorítják a többieket, a titkárnők elhárítják az érkezőket, az ügyfélszolgálatok ügyintézés helyett papírok továbbítását vállalják, a hatóság írásbeliséget követel meg (bikkfanyelven), ott a közszereplő hozzáférhetetlen. A rossz értelemben alkalmazott hivatali rend, a bürokrácia olyan mint a kód a közlekedésben: nem lehet benne haladni, csak botorkálni. A háttereket felderíteni vágyó, tényfeltáró újságírókat gyakran megfenyegették, illetve meghurcolták. A közszereplők a sajtóban közölt információkra ellencikkkel és ügyészségi, bírósági eljárásokkal válaszolnak.

Megbízhatóság

A közéleti tisztaság megerősítésének harmadik eleme a *fair play*, maga a tisztességes viselkedés. Ez alatt az olyan erkölcsi normák érvényesülését lehet érteni, mint hitelesség, az adott szó becsülete, igazságosság, megbízhatóság és felelősségvállalás. Ide tartozik a sokat hivatkozott protestáns (döntően puritán) etika követése is. Ezekkel szemben a hazai közéletet igen sok, ellenkező előjelű jelzővel is lehet illetni.

Ilyen pl. a többségi elvű akaratérvényesítés a közmegegyezés helyett. Az akár milyen csekély többségű erők rendszeresen visszautasítják ellenzékük legnemezebb szándékait is csak azért, mert az nem tőlük ered. A jogi értelemben kielégítő, csekély többséggel elfogadott határozatokat a közvélekedés hatalommal való visszaélésnek ítéli, mert igényli a szélesebb közmegegyezést. A túlnyomó többség az, amely erkölcsileg hitelesít, jogilag is legitimál – mint ahogy ezt teszik a kétharmados törvények is.¹¹

Miként az üzleti világban, úgy a közéletben is dúl a gátlástalanság, azaz a gazdasági (és politikai) haszon érdekében a rendelkezésre álló lehetőségek nyakló nélküli kihasználása.

Az utóbbi négy kormányzat a hatalom megszerzését követően nemcsak a politikai kulcspozíciókba, de minden elérhető helyre a saját klientúráját ültette. Jellemző, hogy gazdasági vezetőket nyíltan politikai alapon neveznek ki. A BKV, az ÁPV, az MFB és más üzleti szervezetek igazgatóságába pártkvóták szerint delegáltak tagokat. Ezek a beosztások, megbízások a munka és felelősség nélküli jövedelemszerzés lehetőségét jelentették az érintetteknek. Az utóbbi időben ilyennek tekinthető a civil szervezetek részére adományozott ingatlanok elosztása, ahol a hatalomhoz közel-

állók indokkal és indok nélkül is kaptak, esetenként kiszorítva az érdemeseket is. Hasonló módon gátlástalanságról tanúskodnak azok az összeállítások, amelyek a kormánykoalíció vezette önkormányzatok jelentős támogatási túlsúlyát mutatják. Kirívó példája ennek a főváros fejlesztési céljainak elszabotálása, melyek kapcsán még olyan kijelentés is elhangzott, hogy a kérdésben a bírósági állásponttól függetlenül fog (a kormány) eljárni.

A cinizmus¹² a közszereplők megnyilvánulásai¹³ esetében morálisan elfogadhatatlan. Elsősorban politikusoknál tapasztalható olyan cinizmus, amelyben saját (párt) érdekeiket kizárólagosnak, sőt nemzeti, de akár az emberiség összérdekének is minősítik. Ennek látványos jele az, ha egy politikai szónok ellenfeleit arra szólítja fel, hogy csatlakozzanak az általa képviseltekhez, mert az az egyedüli helyes út. A legcsekélyebb politikai és történelmi ismeretekkel rendelkezők is tudhatják, hogy a társadalomban nincs „one best way”.

A *fair play* szabályok közt lehet említeni a *példamutatás* közéletet befolyásoló hatását. A közszereplők és közintézmények eljárásai mintát jelentenek, elvileg követésre méltóak.

Az Antall-kormány több tagját is megszólták azért, mert a közérdekű bejelentésekre nem reagáltak. A Horn-kormány első privatizációs miniszterét fel kellett menteni, mert egy korrupciónak tekintett ügy mellett kiállt. Az olyan megnyilvánulások, mint pl. amikor a miniszterelnök nem megy el egy parlamenti vizsgálóbizottsági meghallgatásra igen rossz példát sugallnak.

A kormányzati szervek tevékenysége nyomán felárt, esetenként igen nagy értékű visszaélések, pazarlások elveszik a szigorú számadás erkölcsi alapját az állampolgárok és a vállalkozók ügyeinek megítéléséhez.

A legmagasabb közméltóságok lakásait, irodáit, a kormányzati hivatalok székhelyeit sok százmillió költséggel rendszeresen átépítgetik, felújítják, költöztetik stb. A közvélekedés szerint ezek gyakran egyéni szeszélyek mentén elpazarolt források (akár csak festmények szétlövögetése).

Ezek a példák nevétségessé, a közélet megcsúfolásává teszik azokat az érveket, amelyekkel arra méltó szervezetektől (kórházak, iskolák, kulturális intézmények stb.) az előbb említett összegek töredékét is megtagadják. A példamutatás erejét a közszereplők önmérséklete, önkontrollja és környezetük visszatartó hatása javíthatná. Ha azonban pl. a családtagok is dinasztikusan akarnak beépülni a hatalomba, akkor azt nem önmérsékli példamutatásnak, hanem a közszolgálat megcsúfolásának nevezhetjük.

Felelősség

A közéleti tisztaság értékelésének negyedik eleme a felelősségvállalás. Közszereplők esetében a felelősség a társadalom (választók) felé való – elfogadható, sőt elfogadásra kötelezett – válaszadási, elszámolási kötelezettséget jelent. Eredhet a beosztásból, a szakismeretből, a helyzetből, jogi előírásokból, de akár a lelkiismeretből is. A felelősség lehet anyagi, büntetőjogi, erkölcsi, politikai természetű. Ez alatt lehet érteni az önértékelési képességet, a feletteseknek való engedelmesség és lojalitás határait is. A tiszta közéletet az jellemzi, hogy erőteljesen érvényesül a felelősség viselése, sőt ennek következményei is vannak. A felelősség tehát sokkal szélesebb, mint egy jogintézmény vagy lelkiismereti probléma.

A felelősség felismerése és vállalása nemcsak szilárd jellemet, hanem hatalmi és kormányzati magatartást is jelent.

A mindenkori kormánypártok az esetek döntő többségében a kormányt bíráló parlamenti interpellációkra adott válaszokat elfogadták. Tették ezt arra való tekintet nélkül, hogy az észrevételezés indokolt volt vagy sem. Ez a felelősség nyílt, legitimált elutasítását is jelenti. Ha a miniszterelnök kijelenti, hogy egyik koalíciós partnerének miniszteri bársonyszékekig tartó tisztogatása „pártbelügy”, és nem tartozik felelősségi körébe (beleértve magas funkciójú közhivatalnokok, koalíciós képviselők letartóztatását, vádolását), akkor a felelősség alól bújnak ki. Ebbe a körbe lehet sorolni (a sajtó által találóan párt és kormány közelinek becézett) személyek és vállalkozások visszasságait, amelyekkel kapcsolatban a felelősség vállalása helyett sokszor a (nem szemlesütve, hanem látszólag öntudatosan, valójában orcátlanul égne emelt fejjel) közvéleményt semmibe vevő hallgatást tapasztalni. A felelősség elhárításának ismert politikusi szófordulata úgy hangzik, hogy „mindent megtettünk”. Ezt az elmúlt évtized valamennyi árvice kapcsán az éppen hatalmon lévő kormány így fogalmazta meg. Ugyanakkor közismert, hogy az árvízi károk elhárítására fordított összegeknek csak töredékét szokták volt árvíz megelőzésére fordítani.

A koalíciós kormányzás mértékadó pártjainak kapcsolatát a meg- és letagadott választási ígérek és szövetségek jellemzik. A koalíciók felbomlása után a pártok többnyire egymás szemére vetették partnerük csalárdságát. Emögött a felelősség-áthárítási törekvés jól azonosítható.

Érinthetetlennek tűnők kasztja alakult ki, akik a közéletből egy-egy botrány után nemhogy nem tűnnek

el, de újabb és újabb aranybányáknak számító funkciókba kerülnek. A közvélekedés ennek nyomán pontosan tudja, hogy mely személyek nevével fémmelzett ügyletek milyen sikerrel számíthatnak közpénzre, közmegrendelésekre. Ez nem egészséges lobbieredménye, hanem olyan összefonódás, a hatalom erkölcsi korrumpálódása, ami a felelősség elkenésének egyik módszere.

Az egyik első kormányzati gépkocsi-beszerzési tendert a szakma megvádolta, hogy a kiírásnak csak egyetlen (nyilván bennfentes) márkát lehetett tenni. A privatizáció története gazdag az olyan példákban, amikor az értékesítési pályázatot zártkörűen, meghívásosan írták ki és nyertese előre borítékolható volt. 1998–2002 között a Happy End Kft. sokszorta nagyobb eséllyel indulhatott egy kormányzati imázs pályázaton, mint bármelyik világcég akár ingyenes presztízs ajánlatával.

A felelősség alóli kibúvás retorikájának biztos eleme (immár évtizedek óta) az elődökre való hivatkozás. Az utóbbi években – akár csak 1848 óta bármikor – is¹⁵ kormányzati ciklusonként a bajokat az előző rezsim hibáiból, káros örökségéből (no meg a kedvezőtlen világtendenciákból és az időjárásból) származtatják. Úgy tűnik, mintha a magyar történelem nagyrészt az elődök károkozásának javításából állna (noha szerencsére korántsem erről van szó). A közérkölcsök tekintetében a hátra- és másra mutogatás semmi más, mint a tehetetlenkedés, a felelőtlen megnyilvánulás. Ez a politika a nemzetközi porondon sem talál megértésre, ott sokkal inkább a folyamatosságot, a stabilitást, az eredményeket értékelik.

Intézményi megoldások

A tiszta közélet megítélésének utolsó szempontja azokhoz az *intézményekhez*, intézményesülésekhez kapcsolódik, amelyek befolyással lehetnek rá. Négy intézményi problémát említünk. Ilyenek:

- a politikai berendezkedés,
- az igazságszolgáltatás,
- a jogrend, és
- azok a szervezetek, amelyek közéleti problémák kezelésére hivatottak.

Ha a felsorolt sorrendben tekintjük át a hazai helyzetet, egyre kevésbé megfelelő állapotokat találunk a közélet tisztaságának megóvása tekintetében.

A *politikai berendezkedéssel* elvileg nincs probléma, az alapelvek, megoldások éppenséggel alkalma-

sak a tiszta közélet megteremtésére. A demokratikus államrend, a piacgazdaság, a szabadságelvek érvényesülése jó kereteket adnak a tiszta közélet megvalósításához. Egyes esetekben – pl. utaltunk a konszenzusos döntéshozatal hiányára – a gyakorlati megoldások ugyan nem kielégítőek, de a rendszer maga alkalmas a közéleti tisztaság megvalósítására. Egyes jó megoldások, pl. a tolerancia segíthetne ezeken a szabályozási problémákon is. Csak választási kampánybeszédekben tapasztaljuk azt a politikai igyekezetet, amely a toleranciára buzdítana.

Az igazságszolgáltatás gépezete a közérdek képviselőjére általában megfelelő, bár működése lassú, bürokratikus.

2002 elején az igazságszolgáltatási gépezet egyes szereplői – ügyészek, ügyvédek – megfogalmazták, hogy veszélyben van az igazságszolgáltatás függetlensége.

Jellegzetes igazságszolgáltatási gond, hogy a törvények szelleme vitás esetekben nem nagyon tud a törvények betűje fölé kerekedni, gyakran a formai problémák mellett háttérbe szorulnak az érdemiek. A jogi csúrés-csavarás hatására az igazságszolgáltatás egyes szintjein egymástól jelentősen eltérő ítéletek szülehetnek, amelyek a jogbiztonságot kétségessé teszik.

Arról, hogy a Legfelsőbb Bíróság mikor tért el jelentősen az alsóbb bíróságok határozataitól a sajtóban gyűjtemények jelentek meg. Nyilván az igazságszolgáltatás iránti bizalmat rendíti meg, ha ugyan elismerik pl. a főváros által kötött metró beruházási szerződés érvényességét, de ennek alapján a kormányt még sem kötelezik fizetésre, merthogy a költségvetési törvény (ami ugyancsak jogforrás) ezt nem tartalmazza. Ez a prókatori gondolkodás a közvélekedésben a fából vas-karika példázatát ébreszti. Jogtudósok közt vita folyik arról, hogy az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság mennyire képes a jogi közélet tisztaságát felügyelni.

Valószínű, hogy a közéleti szereplők sokkal gyakrabban támaszkodnak az igazságszolgáltatás gépezetére, mint ahogy az normális lehetne. Az, hogy közszereplők igen sokszor feljelentgetik egymást vagy „ismeretlen tetteseket” egyrészt az intolerancia jele. Másoldalról arról is szó lehet, hogy erkölcsi kérdésekben akarnak jogi elégtételt kapni, ami a négyzögletű kerék feltalálását igényelné.

Még kevésbé lehetünk elégedettek a közélet tisztaságát támogató jogrenddel és annak érvényesülésével, a *jogállamisággal*. Még a legfelsőbb intézmények is gyakorta jogsértőek.

Az Alkotmánybíróság nem költözött törvényben kijelölt székhelyére. Az Országgyűlés az Alkotmánybíróság döntése ellenére is fenntartja a megengedettnél kisebb létszámú MIÉP-frakciót. Az ítélőtáblák, dacára a törvényi előírásoknak nem léptek működésbe.

Maga a kodifikált jogrend is elég hézagosan szolgálja a tiszta közéletet.¹⁶ Csak a korrupció megfékezése, mint a közéleti tisztaság egyik fontos eleme érdekében tervezett kormányzati intézkedések több mint egy tucat jogszabálmódosítást irányoznak elő. Ha azonban a közszereplők felelősségét, a közpénzek takarékos elköltését, az elszámoltatási kötelezettségeket is figyelembe vesszük, akkor megállapítható, hogy a hazai jogrend nem nyújt kielégítően biztonságos alapot a tiszta közülethez. Ennek ékes megnyilvánulása az, hogy jogilag alig kifogásolható, de a közéletet borzoló eseményektől hangos a sajtó.

Minden összetételű országgyűlés jóváhagyott olyan törvényeket, amelyeket az Alkotmánybíróság módosított vagy tiltott. Megemlíthető a csonka média kuratóriumok ügye, amelyik a kétséges jogértelmezés mellett a politikai többség erőszakos akciója. Az Országgyűlés elnöke nyilvánosan semmibe vette a Legfőbb Ügyész azon megállapítását, mely szerint a Magyar Televízió Közalapítvány kuratóriumának elnökségét törvénytörő módon alakították meg.

Úgy tűnik, az egész hazai jogrendszer és jogalkalmazást érdemes átszűrni (egyben egyszerűsíteni) olyan közelítésben, hogy mennyire felelnek meg a tiszta közélet követelményeinek. Ezen belül különösen kényes a parlament által nem kezelt alacsonyabb rendű jogszabályok és végrehajtási rendelkezések ügye.

Ezek gyengeségére példa a fővárosi közigazgatási hivatal volt vezetőjének (arrogáns) gyakorlata, amely a külföldiek lakásvásárlásának korlátozását gyakorlattá tette, és amely jogi eszközökkel ma szinte nem is kezelhető. Mindez abból a hibából származik, hogy probléma esetén fellebbvitel helyett újbóli, de ugyanolyan szintű eljárásra kerül sor, tehát nincs más fórumnak felülbírálati esélye. Közismert a mintegy tíz éve működő APÜSZ (az adóhivatal „üldözötteinek” szövetsége) sziszifuszi ténykedése, amely az adóhatóság ellenőrizetlen „szabálygyártó” munkáját (is) kifogásolja. A büntető és a polgári törvénykönyv az évtizedek óta folyamatosan végrehajtott módosítások nyomán inkonzisztens és átláthatatlanul kusza elemeket takar.

Leggyengébb a helyzet a *szervezeti megoldások* működtetésében. Mindenekelőtt kijelenthető, hogy a civil szervezetek befolyása sokkal szerényebb a köz-

életre, mint amilyen indokolható az lenne. Ez a társadalmi kontroll gyengeségét jelenti.

A Nemzeti Színház építészetét a saját kamarája kizárja, de ennek semmi hatása nincs az állami építetőre, sőt kitüntetések adnak munkájáért. Sem az orvosszakmai, sem a betegszervezetek nem vehetnek részt a gyógyszerárak kialakításának még a javaslatlételi testületében sem. A filmszakma minden fóruma fellázadt az állami források akarnok elosztásának módszere ellen. A politikailag is megosztott cigány érdekvédelmi és érdekképviseleti szervek a deklarált jószándék mellett sem képesek érdemi problémakezelést (pozitív diszkriminálást) kicsikarni. A kereskedelmi és iparkamarák minden harcuk ellenére elveszítették jogosultságuk egy részét.

A nem kormányzati szervezetek lebecsülése a politika sajátja, mondhatni szerves eleme. A civil szféra ugyanis a hatalom részese kellene, hogy legyen, de ezt a féltékeny hatalom nem viseli el. A civil szervezetek gyenge lehetőségei kapcsolódnak a pártok (erőviszonyainak) túlhangsúlyozásához. Egyes, a közéleti tisztaságot jelentősen befolyásoló intézmények igazgató-ságába, mint pl. állami tulajdonú vagy befolyásolású részvénytársaságok, a politikai pártok – nyíltan vagy suba alatt – delegálnak képviselőket. Ez a gyakorlat ugyan tetszik a pártoknak, de mégsem megfelelő.

A politikai és civil szereplők jelenléte nem az intézményi irányításban, hanem az ellenőrzésben kell, hogy erős és aktív, akár megkerülhetetlen legyen. Ilyen célokat szolgálhat egy kétkamarás parlament felsőháza (szenáta) is, amely nem törvényhozó, hanem azt ellenőrző és vizsgálatokat folytató szerepet tölthet be. A társadalmi szereplők vélemény-alkotásának és ezek figyelembe vételének a módszerei elég hézagosak.

Érdemes szóvá tenni, hogy néhány intézmény, szervezet jó rálátással rendelkezik a közélet tisztaságára. Ilyen pl. az ombudsmanok hivatala vagy az Állami Számvevőszék. Mindkettőre az a jellemző, hogy megállapításainak következménye esetleges, akár a puszta kiálthatnak. Más, a közéletet befolyásoló intézmények, mint a Közbeszerzési Tanács, a Versenytanács stb. rendelkeznek ugyan hatáskörökkel, de ezek gyakorlásakor erkölcsi megfontolásokat csak igen korlátozottan vehetnek figyelembe.

Nagyon hiányosak a közélet tisztaságát felügyelő etikai intézmények. Ilyenek lehetnének a pártok belső etikai rendszerei, de ezek inkább védik a pártérdekeket. Igazi szankciókat csak a kirívó tagok ellen alkalmaznak, de ebben sokkal erősebb a pártérdekek szerinti minősítés, mint a közszereplés értékelése.¹⁷ Mo-

rális értékeket is képviselnek az érdekvédelmi és szakmai szervezetek, de súlyuk igen gyakran elenyésző még az őket érintő kérdésekben is. A köztisztviselők és közalkalmazottak etikus magatartását elemző, értékelő, esetleg befolyásoló megoldások gyengék.

A köztisztviselői vizsga anyaga többnyire jogszabály alapú, magatartási normákat alig tartalmaz és nem ellenőriz. A köztisztviselők etikai kódexe nagyon gyenge szankcionálási lehetőségeket tartalmaz. Sokkal inkább alkalmas valamely vezetői szándék erkölcsi „indoklására”, mintsem a köztisztviselők morális útmutatására. A különböző törekvések az életútja modellek kialakítására (katonaság, rendőrség, pedagógusok, orvosok, közalkalmazottak stb.) lényegében csak formális etikai követelményeket támasztanak (a vétségeket szankcionálják).

A közintézményeknek nincs társadalmi megfelelő-ségi¹⁸ auditálása. Magánszemélyeknél a nemzetbiztonsági vizsgálat, az összeférhetetlenségi és vagyonyilatkozat csak érintőlegesen alkalmasak a tisztaság biztosítására.

Lehetőségek a közéleti tisztaság erősítésére

Összefoglalóan a hazai közélet tisztaságát messze nem tartjuk kielégítőnek. Már a fenti elemzésben is tettünk részben utalásokat arra, hogy miként javítható a helyzet. Az alábbiakban összefoglaljuk, milyen lépéseket tartunk indokoltnak azért, hogy tisztább közéletünk legyen:

1. Politikai akarat és közmegegyezés, ennek nyomán felhatalmazás és források szükségesek a közélet tisztítását megvalósító (várhatóan több éves) program kidolgozására, megindítására, menedzselésére és ellenőrzésére.
2. Tisztázni kell, hogy milyen jellemzők alapján értékelhető a közélet tisztasága, ezek mérését megszervezni, ennek alapján a közállapotokat, egyes intézményeket, eseményeket és akár személyeket is minősíteni (auditálni). Ezt a „mérést” be lehet illeszteni a gazdasági, megelégedettségi, bizalmi, konjunktúra és más állapotokat jelző rendszerek sorába (akárcsak a mért korrupciós indexeket is).
3. Szükség van a közélet tisztaságára jelentős befolyással rendelkező események egyenkénti, szakértői szintű és nyilvános értékelésére.
4. Indokolt a jogrendszer általános felülvizsgálata a közéleti tisztaság védelmének nagytitóján keresztül.

Ezen belül programcsomagok kialakítása javasolható (mert egyben túl nagy falat), mint pl. korrupció ellenes lépések, közigazgatás eljárásainak szabályozása a közigazgatási reformok keretében, a közbeszerzési és más közpénzekkel összefüggő kiadási és elszámolási gyakorlat újragondolása, költségvetési intézmények elszámolásainak értékelése, ombudsmani és számvetőségi ajánlások reálizálása stb.

5. Erkölcsi követelmények kodifikálása, a közéletre hatást gyakorló szervezetek és személyek alávetése felelősségi, példamutatási és más fair play köteleknek (pl. hivatali eskütétel keretét meghaladó módon oktatással, képzéssel, tréningekkel, beszámoltatással, tanácsadással is támogatva). A morálisan nem kielégítő magatartásra is szankciókat kell alkalmazni, akár a jogsértésekre.
6. A nyilvánosság (média) közkerölcsöket megsértő eseteket feltáró és a jó példákat népszerűsítő tevékenységének elismerése, támogatása nélkülözhetetlen.
7. Civil, társadalmi szervezetek, szakértők intenzív bevonása a közéleti hatású cselekedetek elemzésébe, ellenőrzésébe. Fel kell őket jogosítani beavatkozásra, hatáskört kell adni megállapításaik nyilvánosságra hozatalához.
8. Célszerű átvenni más országoktól, az Európai Uniótól mindazokat a meghonosodott gyakorlatokat, eljárásokat, amelyekkel ott már eredményesebben szembeszálltak a közéleti fertőzésekkel.
9. Elengedhetetlen az erkölcsi normák általános megismertetése, az erkölcsoktatás beépítése, és megerősítése a közoktatásban, az egyházak és érintett egyéb szervezetek ilyen tevékenységének támogatása, elismerése.

A javaslatokból látható, hogy a közélet kitisztítása hosszú időt és elszántságot igényel. Választási kampányfogásként csak óvatosan javasolt ezzel politizálni, gyors sikerre nincs esély.

A tisztaság a háziasszonyok büszkesége, a házigazda méltósága. A vállalati vezetők tudják, hogy – miért, miért nem – tiszta, rendes környezetben jobbak a teljesítmények. A közélet tisztasága olyan, mint a közlekedésben a jó látási és útviszonyok. Ködben és jeges úton is lehet vezetni, de sokkal több a baleset. A közéleti karambolok is elkerülhetők, ha a vezetési stílust nem vérmérsékletünkhöz, hanem a köz(vé)lekedéshez is igazítjuk. Nem elég a hatékony kormány, kell sok jó autó, jó utak, fegyelmezett közlekedők is. Akkor lesz kevesebb baleset.

Lábjegyzetek

- 1 A jogi követelmények és erkölcsi normák közti különbséget a közszereplők gyakran elmosásák. A példa kedvéért bemutatjuk a kétféle közelítés eltérését. Az ígéret pl. jogilag gyengén és körülményesen értelmezhető, erkölcsileg viszont teljes értékű kötelezettség vállalás. Ha a politikusok választási ígéreteire gondolunk, akkor kitűnik, hogy azok többnyire propaganda célúak, jogi értelemben nem tekintik elkötelezettségnek, (azaz nem kell azokat betartani), bár erkölcsileg ezek is kötelezettségek (lennének).
- 2 Az Európai Parlament több bizottságában és előterjesztésében foglalkozott a közéleti tisztasággal. Így pl. az egyik leginkább korrupció veszélyes terület, a politikai pártok finanszírozása ügyében is készült előterjesztés és javaslat, amely itthon is követhető lehetne.
- 3 A fordítás a szerző munkája, amelyben a dőlt szedés a magyar szóhasználatnak megfelelő változatot jelenti
- 4 Az angolban a köztisztviséget betöltő (holder of public office) kifejezés többet jelent, mint a magyar köztisztviselő. Szélesebb értelmű, a közéleti szereplőket is érteni lehet alatta, Erkölcsi értelemben a pártok, társadalmi szervezetek, egyházak nevében megnyilvánuló személyeket is a sajtó gyakran „public officer”-nek titulálja.
- 5 Nemzetközileg elfogadott, hogy pl. egy országot, de akár egy régiót, gazdasági szektort is emberi fejlődési – fejlettségi mutatókkal (human development index, HDI) jellemezzék. Ilyen mutatókat az ENSZ szervezetei is készítenek évente.
- 6 A diktatúrák eredményes vonásai közt szokták emlegetni pl. a Pinochet rezsim alatti chilei gazdasági fellendülést, a török közbiztonság látványos javulását a tábornokok uralma alatt, a Harmadik Birodalom jóléti modelljét, a szovjet típusú rendszerekben elért általános közoktatási színvonalat stb.
- 7 Az ENSZ és más világszervezetek emberjogi előírásainak betartását követi az SA (Social Accountability) 8000 auditálási rendszer, az élet és egészségvédelem normáinak betartását értékeli a BS 8800 szabványnak való megfelelési vizsgálat stb.
- 8 A keleti vallásokban és országokban – mint említettük – többnyire elfogadottnak tekintik a hatalmi tényezőket, szereplőket meggazdagodását, mondhatni ez a hatalom megszerzésének egyik célja. A mi viszonyaink közt ezt elítéljük, noha közismert, hogy a hatalmi figurák keze gyakran itt is maguk felé hajlik.
- 9 Egyes globális cégek ezt magukra is értelmezik. A General Electric, a világlisták N°.1 vállalata pl. etikai kódexében azt írja elő minden alkalmazottjának, hogy ha valamilyen értékpapírról többet tudnak, mint ami a nyilvánosság előtt is ismert lehet, akkor azzal nem kereskedjenek. Magyar észjárásunk szerint ez hülyeség, hiszen az extraprofit forrás éppen a többlet információ lehet. A GE (amelyik igen sok tekintetben jelentősebb entitás, mint a Magyar Köztársaság) azonban nem „magyarul” gondolkodik, amikor alkalmazottai számára a bennfentesség minden megnyilvánulását tiltja. A GE alkalmazottait olyan értékesnek tekintti, mint a közszereplőket.

- ¹⁰ A sajtó nyilvánosságra hozott egy olyan korrupciós vádat, amely az egyébként a „hazai vállalkozók lehetőségeinek megteremtése” érdekében nyílt pályázaton kívül, meghívásos alapon történt „versenyztetés” terméke. Egy 16 millió forintos ügylet megnyeréséért a vállalkozók 8 millió forint kenőpénzt adtak. Ebből kétféle következtetés is adódik. Egyrészt gyanús lehet, hogy az egész építés ilyen tartalékokkal bonyolódik, azaz a ráfordítás felét akár el is lehet lopni. Másrészt az is felmerülhet, hogy a milyen trehány munkát végezhetnek, ha „meg lehet takarítani” a vállalási ár felét a kivitelezésen. Ez úgy szokott történni, hogy nem építik be a szükséges anyagokat és kihagyják munkafázisokat.
- ¹¹ A többség dönt – mondja a szólás. Ez csak igen egyszerű esetekre igaz, a közéletre csak úgy érvényes, hogy a „túlnyomó többség döntsön”. Az éppencsak többség ugyanis azt jelenti, hogy egy majd olyan méretű „vesztes” fél is szerepel, akinek a véleménye vagy érdekei sérülnek. Ezekből lesz az ellenzék (ha még nem azok). Az is megtörtént, hogy a kisebbséget a vezető politikusok (minden mérés nélkül) elnevezték törpe kisebbségnek, ezzel is érzékeltetve, hogy szavuk súlyát a meghatározó többség véleményeként jegyzik.
- ¹² A cinizmus többféle értelmezése közül elsősorban arra utalunk, a mely szerint a cinikusok azok, akik az egyéni érdekeiket a közösségi érdekek elé helyezik
- ¹³ Megjegyezhető, hogy közszereplőknek nincs magánélete, avagy magyar pamflet kifejezéssel: irodalmi munkássága. Minden, ami nyilvánosságra kerül az közügy, mert kapcsolódik az érintett személyiséghez. Véleményünk szerint a tisztességtelenséget nem lehet azzal indokolni, hogy azt elkövetője „magánemberként” tette.
- ¹⁴ A felelősség szó a magyarban és sok más nyelvben is a felelni, válaszolni szavakból ered. Ez azt sugallja, hogy a felelős kötelezett azoknak elfogadható választ adni, akikkel szemben felelős. Közéleti szereplők esetében ez az egész társadalom, a széles nyilvánosság.
- ¹⁵ Az elődök felelősségének emlegetése történelmi hagyomány és mint ilyen a nemzeti kulturális örökség része.
- ¹⁶ A jog és az erkölcs különbözőségére már korábban tettünk utalást. Ezt kiegészítve megjegyezzük, hogy a jog-sértő magatartást nem tekinthetjük etikusnak, de a jogkövetés még nem jelent erkölcsösséget. A Tocsik-ügy kapcsán sok nyilatkozat hangzott el, amelyek szerint a szerződésekből nincs kivetni való, mert azok megfelelőnek a jogszabályoknak (és ezt később bírósági ítéletek is megerősítették). Meglehető jogilag tiszták a szerződések, de erkölcsileg igencsak elmaraszthatóak. Ebből következően a közéletet inkább szűrítették, mint fehérítették.
- ¹⁷ A legutóbbi időkben a Független Kisgazda és Polgári Párt alkalmazott személyi felelősségre vonásokat (kizárásokat) egyes tagjaival szemben, de ezek sokkal inkább a pártelnökhöz való hűség minősítését szolgálták, mintsem a valóságos közéleti szerep erkölcsi megtűlését.
- ¹⁸ A társadalmi megfelelést az üzleti életben – a közélettel szemben – jól meg lehet határozni. Ennek alapja az üzleti tevékenység során érintettek (szaknyelven stakeholder) gyakorolt hatások mérlegelése. Ilyenek pl. a vevőkkel, fogyasztókkal kapcsolatos magatartás, amit a vevői elégedettség mérhetnek és a minőségi rendszerek alkalmazásával támogathatnak. Az alkalmazottakra gyakorolt hatásokat az alkalmazotti elégedettség mérésével lehet megállapítani és az emberi erőforrás gazdálkodás (HRM) módszereit lehet segítségül hívni. A tulajdonosok befektetéseik értékén mérik az üzleti tevékenység hatásait, amit a tőzsde közvetít. A jövőért érzett felelősséget a környezettudatos vezetési rendszerek alkalmazása (auditálása) testesíti meg. A jogszerűség, törvényesség felügyeletét az igazságszolgáltatás gépezete biztosítja. Az erkölcsi normákat etikai kódexek és kapcsolódó intézmények képviselik. Mindezek – és más megoldások – nyomán a vállalatok társadalmi megfelelése mérhető. Ugyanez a közéletre még nem mondható el, bár ez a cikk is erre tesz kísérletet.
- ¹⁹ Először hat éve tettünk kísérletet arra, hogy a közéleti fertőzések területén, a korrupcióval összefüggésben megfogalmazzuk a jobbító szándékú tennivalókat 10% – Népszabadság, 1996. okt. 7.
- ²⁰ Utalunk itt a cikk elején említett brit példára, amelyben körülírták a miniszterelnök és a miniszterek elvárt magatartását. Ezek olyan súlyúak, hogy megszegésük ugyan úgy a tisztségből való elmozdítással járhat, mintha törvényt sértettek volna meg.